

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ДУБЕНСЬКИЙ КОЛЕДЖ РДГУ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

**Навчально-методичний посібник
із синтаксису складного речення**

Рівне – 2018

УДК 811. 161. 2 '367. 335 (072)

С 91

Обговорено і схвалено на засіданні кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука РДГУ, протокол № 2 від 6 лютого 2018 р.; предметно-методичною комісією викладачів філологічних дисциплін Дубенського коледжу РДГУ, протокол № 5 від 17 січня 2018 р.

Рекомендовано вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 2 від 22 лютого 2018 р.).

Рецензенти:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, завідувачка кафедри історії та культури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Сербіна Т. Г., кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та історії світової літератури Рівненського державного гуманітарного університету.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА : навч.-метод. посіб. із синтаксису складного речення для студентів спец.: 014 «Середня освіта» (Укр. мова і літ.), 035 «Філологія» (Укр. мова і літ.) ф-ту укр. філології РДГУ; 013 «Початкова освіта» відділення початкової освіти Дубенського коледжу РДГУ / укладачі: О. О. Кузьмич, О. В. Сардига. – Рівне, Дубно : РДГУ, 2018. – 75 с.

УДК 811. 161. 2 '367. 335 (072)

С 91

© Кузьмич О. О., Сардига О. В., 2018

Переднє слово

Складне речення формують дві і більше предикативні одиниці. Це конструкція, тісно пов'язана з простим реченням, але відрізняється від нього будовою, розгалуженістю синтаксичних зв'язків і семантико-семантичних відношень, характером повідомлення. Відмінність між простим і складним реченням у комунікативному аспекті виявляється передусім в обсязі передаваної ним інформації, комплексності темо-рема-тичного плану.

Розділ «Синтаксис складного речення» студенти опановують на завершальному етапі вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова». Робочою навчальною програмою дисципліни передбачене проведення лекційних і практичних занять, самостійне опрацювання окремих тем. Питання, що становлять певні труднощі для вивчення, виносяться на лабораторні заняття.

У пропонованому навчально-методичному посібнику подаються розробки тем практичних занять, що включають контрольні питання, основну й додаткову літературу, завдання для самостійного опрацювання та методичні поради до кожної з тем.

У посібнику містяться також схеми розбору елементарних і неелементарних складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових речень, конструкцій з різними видами зв'язку; зразки виконання повного синтаксичного розбору неелементарних складних речень; схема пунктуаційного аналізу, а також передбачені програмою контрольні роботи.

Завершує курс комплексна контрольна робота, яка полягає в повному синтаксичному розборі неелементарного складного речення, виконанні тестових завдань.

Практичне заняття № 1

Тема: Семантико-синтаксична структура простого речення (семінар)

Контрольні питання:

1. Семантика речення як об'єкт синтаксису.
2. Семантично елементарні прості речення.
3. Семантично неелементарні прості речення.
4. Предикатні синтаксеми.
5. Субстанціальні синтаксеми.
6. Вторинні предикатні синтаксеми.
7. Вторинні субстанціальні синтаксеми.
8. Семантична співвіднесеність простого і складного речення.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 114–142.
2. Вихованець І. Р. Нариси функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К., 1992. – С. 41–48.
3. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание. – М., 1973. – С. 458–483.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 186–206.

Додаткова:

1. Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38–42.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К., 1973.
3. Золотова Г. А. Очерк функціонального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М., 1973.
4. Мірченко М. В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / М. В. Мірченко. – К., 1997.

Домашнє завдання: Укласти семантичну модель трьох формально простих речень. Наприклад: «У закущеній шипшиною долині біля потічка козак Петро стримав коня» (М. Вінграновський). Наведене речення формально просте, бо містить одну граматичну основу. Однак його можна перебудувати у чотири простіші речення, що свідчить про його семантичну неелементарність: шипшина закущила долинку; Петро стримав коня в долині; Петро стримав коня біля потічка; Петро – козак.

Семантична модель речення: у долині – локативна синтаксема; шипшиною – вторинна субстанціальна синтаксема; біля потічка – локативна синтаксема; Петро – суб'єктна синтаксема; козак – вторинна предикатна синтаксема; стримав – предикатна синтаксема; коня – об'єктна синтаксема.

Методичні поради. Необхідність дослідження семантики речення була усвідомлена мовознавцями в другій половині ХХ ст. із початком інтенсивного вивчення проблем синтаксичної семантики, основні тенденції якої пов'язані з розглядом об'єктивно-сміслового змісту речення як відображення чи зображення певного явища об'єктивної дійсності.

Виокремлюють три рівні семантики речення:

- денотативний (зв'язок між реченнями і реальними предметами);
- логіко-семантичний (зв'язок між реченням і відповідними логічними категоріями);
- мовно-семантичний (зв'язок між реченнями і лексичними компонентами, що формують його) [4, с. 185].

Учення про семантичну структуру речення пов'язане з іменами Ч. Філлмора, У.-Л. Чейфа, Й. Андерша; в українському мовознавстві – А. Загнітка, І. Вихованця, К. Шульжука.

Семантична (семантико-синтаксична) структура речення – зміст речення в узагальненому, типізованому вигляді, який ураховує ті елементи значення, що передбачаються формою речення.

Головнішими дефініціями семантичного аспекту речення є диктум (об'єктивний зміст речення), модус (суб'єктивний зміст

речення), пропозиція (відображувана в реченні подія, ситуація), валентність (кількість актантів, які може приєднувати дієслово), поліпропозитивність (семантика складного речення), предикатні та субстанціальні синтаксеми (компоненти моделі семантично елементарного речення), вторинні субстанціальні та предикатні синтаксеми (компоненти, що не входять до валентної рамки предиката).

Практичне заняття № 2

Тема: Складне речення як синтаксична одиниця (семінар)

Контрольні питання:

1. Проблеми дослідження складного речення.
2. Формально-граматична будова складного речення.
3. Семантико-синтаксична структура складного речення.
4. Комунікативна організація складного речення.
5. Класифікація складних речень.
6. Складне речення й об'єднання речень.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 63–65, 279–294.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К., 1995. – 222 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 310–409.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 207–232.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення : навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 4–17.

Додаткова:

1. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 177–187.
2. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К., 1996. – 324 с.
3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. – Харків : Вид-во «Ранок», 2017. – С. 46–57.

Домашнє завдання: 1. Визначити тип складного речення за кількістю компонентів і видом синтаксичного зв'язку (речення додаються). 2. Законспектувати статті: Шульжук К. Ф., «Проблеми типології складного речення» // Мовознавчі студії : Зб. наук. праць РДГУ. – Рівне, 1999. – Вип. 7. – С. 10–14; Шульжук К. Ф. «Складні елементарні і багатокомпонентні речення» // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. – Донецьк, 1996. – Вип. 2. – С. 31–35.

Методичні поради. Складне речення по-різному тлумачилось у мовознавчій літературі. Як сполуку простих речень його розуміли П. Фортунатов, О. Шахматов, О. Пешковський (поч. ХХ ст.); як єдине зв'язне ціле його трактували В. Богородицький, В. Виноградов, Л. Максимов (перша пол. ХХ ст.); В. Белошاپкова (середина ХХ ст.) убагає специфіку складного речення в його комунікативній організації.

Останнім часом складне речення тлумачиться як структурна, семантична й інтонаційна єдність: «Складне речення – синтаксична конструкція, що складається з двох і більше предикативних одиниць, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, і являє собою семантичну та комунікативну єдність» [4, с. 211].

Проблемним у мовознавстві є питання про статус безсполучникових конструкцій: їх розглядають у межах складносурядних і складнопідрядних речень (І. Вихованець) або ж як протипагу сполучниковим (О. Мельничук, А. Грищенко, С. Дорошенко).

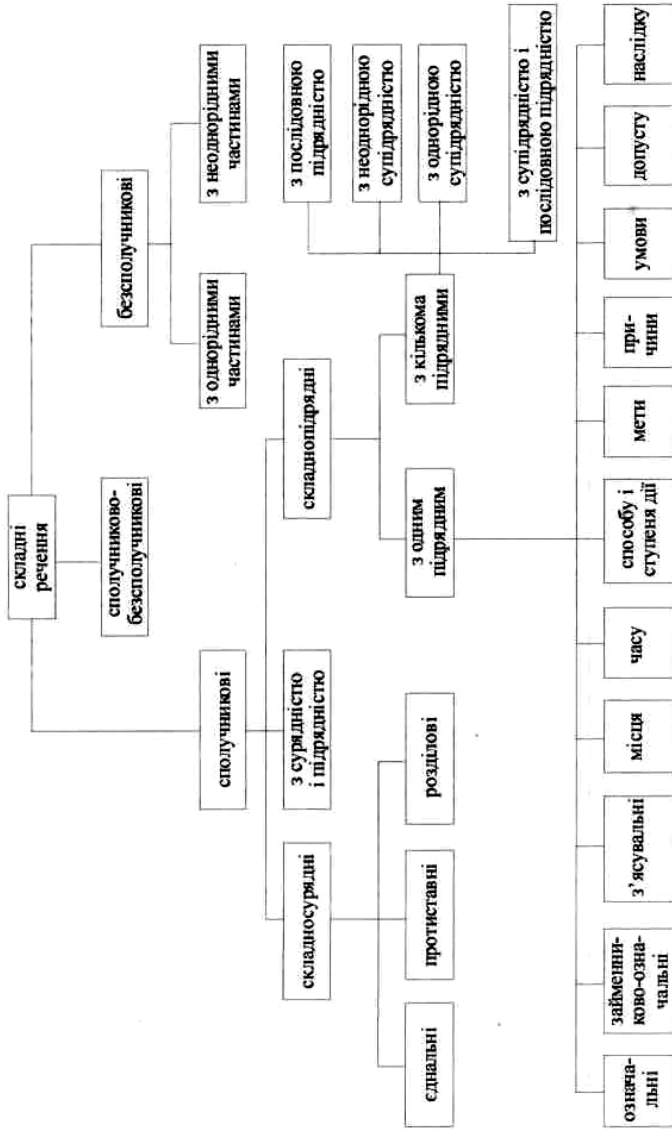
Певною неусталеністю позначена термінологія неелементарних (багатокомпонентних, поліпредикативних, поліпропозитивних, полізв'язкових, складних конструкцій, речень із різними видами зв'язку тощо) складних речень.

Додаток до завдання 1

1. Страшні слова, коли вони мовчать,
Коли вони зненацька причаїлись
Коли не знаєш, з чого їх почать,
Бо всі слова уже були чиймись (Л. Костенко);
2. Сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко);
3. Хто забуде край свій рідний,
так про того і пиши:
то такий, як старець бідний,
і нема в його душі (Г. Чупринка);
4. Нічного вітру теплий подих,
і ясні зорі угорі,
і віддзеркалені у водах
на узбережжі ліхтарі (Н. Забіла);
5. Та сам я шукав не істини модні –
розшукую в хаосі власну особу (М. Руденко);
6. Гаї шумлять – я слухаю,
хмарки біжать – дивуюся (П. Тичина);
7. І стежечка, де ти ходила,
колючим терном поросла (Т. Шевченко);
8. А я додам: любити можна
поезію в добу ракет,
бо, дивна річ, людина кожна
якоюсь мірою поет (М. Рильський);
9. Поважаймо кожну мить,
бо вона помре і вже ніколи не повториться (Я. Корчак).

Класифікація складних речень

Практичне заняття № 3

Тема: Складносурядні речення

Контрольні питання:

1. Поняття про складносурядне речення, його місце в системі мови.
2. Формальні типи складносурядних речень: речення відкритої і закритої структури.
3. Смыслові відношення між частинами складносурядного речення.
4. Семантико-синтаксичні відношення в складносурядному реченні.
5. Неелементарні складносурядні речення.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 297–313.
2. Грищенко А. П. Складносурядне речення в українській мові / А. П. Грищенко. – К., 1969. – 155 с.
3. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 187–193.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 387–409.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 232–249 .
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 18–28.

Додаткова:

1. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. М. Глушкова. – Дніпропетровськ, 1998. – 24 с.
2. Сучасна українська літературна мова : Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – С. 357– 359.

3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 57–80.

Домашнє завдання: 1. Законспектувати: Герман К. Ф., «Складносурядні речення з градаційними сполучниками» // Укр. мова і література в школі. – 1972. – № 1. – С. 28–30. 2. Виконати вправи 249, 251, 252, 253 із збірника вправ М. Ф. Кобилянської, Н. В. Гуйванюк (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : Зб. вправ / М. Ф. Кобилянська, Н. В. Гуйванюк. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1992. – 271 с.). 3. Проаналізувати речення за смисловими відношеннями між сурядними частинами, відкритістю/закритістю структури: Не важко бути знаменитим, а тільки важко стати ним (П. Сингаївський); А над Києвом, над Дніпром справді пливе хвилями вічність, та тільки я неспроможна досягнути її: побачити, відчути... (П. Загребельний); Писалось добре й на колесах, і в позахмарній висоті, та все ж таки дніпрові плеса – мої скрижали золоті (В. Бровченко); Старий оддав морю сина і внука, зате стільки підняв з його глибини (М. Коцюбинський); Можна знайти в природі півтони, можна життя спинити на півслові, але нема в житті напівціни, але нема в житті напівлюбові (А. Демиденко).

Методичні поради. Загальними ознаками складносурядного речення є автономний статус предикативних компонентів цих структур і наявність формально вираженого синтаксичного зв'язку між ними: *«Інколи в'ється дорога понад самим Дніпром, і тоді зачудоване око далеко сягає по блакитнім просторі діда Славути»* (М. Коцюбинський);

Автори перших українських граматик (О. Синявський, Л. Булаховський) уважали, що складносурядне речення утворюють прості речення, які поєднуються як незалежні, рівноправні одиниці. Уперше складносурядні речення відмежувала від безсполучникових російський мовознавець

Майя Ляпон (1980); цей погляд превалює і в наш час (О. Мельничук, А. Грищенко). «Складносурядні речення – це речення, частини яких поєднуються сурядним зв'язком і є семантично рівноправними» [4, с. 235].

Головнішими дефініціями теми є: формально елементарне складносурядне речення (дві предикативні частини), семантично елементарне складносурядне речення (компоненти семантично елементарні), неелементарне складносурядне речення (три і більше предикативні частини), складносурядні речення відкритої і закритої структури, семантичні сполучники (вказують на тип семантико-синтаксичних відношень), асемантичні сполучники (лише поєднують частини складносурядного речення).

Практичне заняття № 4
Тема: Складносурядне речення
(контрольна робота)

Теоретичні питання:

- В-1. Складносурядне речення, його ознаки.
- В-2. Сполучники сурядності.
- В-3. Інші засоби зв'язку складносурядного речення.
- В-4. Семантичні типи складносурядних речень (за А. Грищенком).
- В-5. Семантичні типи складносурядних речень (за І. Вихованцем).
- В-6. Семантичні типи складносурядних речень (за К. Шульжуком).
- В-7. Складносурядні речення з єднальними сполучниками.
- В-8. Складносурядні речення із зіставно-протиставними сполучниками.
- В-9. Речення з розділовими сполучниками.
- В-10. Складносурядні речення з градаційними сполучниками.
- В-11. Складносурядні речення з приєднувальними сполучниками.
- В-12. Складносурядні речення з пояснювальними сполучниками.
- В-13. Неелементарні складносурядні речення.
- В-14. З історії вчення про складносурядні речення.
- В-15. Складносурядні речення в шкільному курсі української мови.

Речення для повного синтаксичного розбору:

- В-1. Вже Дашкович встав і хотів іти спати, як коло самісінького двора дівчина заспівала пісню (І. Нечуй-Левицький).
- В-2. Не тільки для Степана ця новина була приголомшливою, але й для самої дівчини все було несподіваним (В. Підмогильний).

В-3. Багато влітку на пасіці доводиться працювати, зате взимку можна відпочити сповна (І. Багрянний).

В-4. Задуми оповідань виникали, як правило, під час поїздок, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя (І. Семенчук).

В-5. У дужих дні – немов слухняна глина, покірна волі й пальцям різьбяр, а я схилилось тихенько на коліна... (Є. Плужник).

В-6. Катерину чорнобриву в полі поховали, а славнії запорожці в степу побратались (Т. Шевченко).

В-7. На небі з хмар творились темні хаші лісів, і в їхньому русі й розвої вчувалась хода весни (М. Стельмах).

В-8. Від Білогір'я долинали солов'їні шебети, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа).

В-9. Серед прибулих було багато артистів, співаків, музик, і Сонгород вперше почув і гарну музику, і гарні співи (П. Панч).

В-10. Скалисте узгір'я і стрімка прірва робили це місце непридатним навіть для випасу худоби, до того ж дорогу вниз люди зорали (П. Панч).

В-11. Неси до людей всі думки, почуття і слова – і серце твоє не згорить, не замовкне, не згасне (М. Рильський).

В-12. Але ні мармур не пом'якшився од дотику палких ентузіастів, ані вони не збагатили свого досвіду якимись особливими скарбами (М. Рильський).

В-13. Часом діти грались новими цяцьками, уламками пляшечок..., або молодиця шила, на заздрість другим, розкішний очіпок (М. Коцюбинський).

В-14. Не тільки жайворонки нас, мене й товаришів, вітали, але й гречки в той самий час рожевим гомоном співали. (М. Рильський).

В-15. Вона далеко була вже від місця пригоди, а все ж ця гидка історія гнітила її як сонна мара, і мутила, й піднімала в серці злість (М. Коцюбинський).

Порядок синтаксичного розбору елементарного складносурядного речення

1. Констатувати, що речення складне, має дві граматичні основи.
2. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Визначити смислові відношення між компонентами.
4. Обґрунтувати наявність сурядного зв'язку між компонентами речення (граматична незалежність однієї частини від іншої, використання сполучників сурядності).
5. Пояснити вживання розділових знаків.
6. Проаналізувати структуру кожного компонента окремо.
7. Побудувати схему речення.

Практичне заняття № 5

Тема: Складнопідрядне речення. Особливості класифікації складнопідрядних речень (семінар)

Контрольні питання:

1. Поняття про складнопідрядне речення.
2. З історії вивчення складнопідрядного речення.
3. Особливості синтаксичного зв'язку у складнопідрядних реченнях.
4. Основні принципи класифікації складнопідрядних речень:
  - а) формально-граматичний;
  - б) логіко-граматичний;
  - в) структурно-семантичний.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 313–340.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 193–245.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 310–343.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 255–264.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення : навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 28–40.

Додаткова:

1. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К., 1966. – С. 202–250.
2. Медушевський А. П. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень / А. П. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 10. – С. 83–85.
3. Муқан Г. М. Складні речення з підрядними підметовими і присудковими / Г. М. Муқан // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 10. – С. 31–38.

4. Лобода В. В. Підрядні додаткові речення присубстантивного підпорядкування / В. В. Лобода // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 12. – С. 26–30.
5. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 87–96.

Домашнє завдання: Виконати вправи 242 (схарактеризувати СПР за двома класифікаціями) із збірника вправ М. Ф. Кобилянської; 495 (повністю), 508 (виписати складнопірядні речення) із збірника вправ М. Я. Плющ (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Навчальний посібник : Збірник вправ / М. Я. Плющ. – Київ : Вища школа, 1995. – 284 с.)

Методичні поради. Складнопірядним називається речення, що складається з двох або більше предикативних одиниць, які поєднані в єдине семантичне і граматичне ціле пірядним зв'язком за допомогою сполучників пірядності чи сполучних слів та інших граматичних засобів. Предикативні частини складнопірядних речень (СПР) синтаксично нерівноправні: одна з них підпорядковується іншій. У семантичному плані обидві частини складнопірядного речення бувають рівноцінні, а нерідко саме пірядна частина передає основний зміст усього складнопірядного речення (*«Учені стверджують, що загальний книжковий фонд Київської Русі складався не менше ніж з 130–140 тис. томів»* (Із посібника)).

Сполучники пірядності не лише пов'язують частини в одне ціле, а водночас виражають найрізноманітніші відношення, що існують між цими частинами (означальні, причинові, часові тощо). **Сполучні слова**, пов'язуючи пірядну частину з головною, водночас є і членами речення пірядної частини.

У вітчизняній синтаксичній традиції склалося три принципи класифікації складнопідрядних речень: 1) **логіко-граматичний**, заснований на співвідносності підрядних частин із членами простого речення (за цим принципом розрізняють підрядні підметові, присудкові, додаткові, означальні, обставинні); 2) **формально-граматичний**, що спирається на засоби зв'язку підрядної і головної частини цих речень (згідно з ним розрізняють безсполучникові, сполучникові, сполучнослівні складнопідрядні речення); 3) **структурно-семантичний**, в основу класифікації якого покладено встановлення структурних і семантичних співвідношень між підрядною і головною частинами.

Структурно-семантична класифікація останнім часом знайшла втілення в низці посібників для вищої і середньої школи, почасти – у шкільних підручниках. Вона уявляється її прибічникам найповнішою, оскільки враховує: 1) до чого належить підрядна частина (до головної загалом чи окремого слова, словосполучення в ній); 2) за допомогою яких формально-граматичних засобів вона приєднується до головної; 3) у яких семантичних стосунках перебувають предикативні частини складнопідрядного речення.

Практичні заняття № 6–7

Тема: Складнопідрядні речення з підрядною означальною і з'ясувальною частинами

Контрольні питання:

1. Складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами, семантичні класи складнопідрядних речень.
2. Поняття про складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
3. Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-означальними.
4. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними.
5. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 313–339.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 193–245.
3. Судденко М. С. Проблема ідентифікації складнопідрядних речень із займенниково-означальними підрядними частинами / М. С. Судденко // Література та культура Полісся. – 2008. – Вип. 43. – С. 180–188.
4. Сучасна українська літературна мова. Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – С. 363–367.
5. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 310–387.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 255–303.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 40–67.

Додаткова:

1. Гмир І. С. Розрізнення сполучників та однозвучних сполучень слів / І. С. Гмир // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 3. – С. 54–56.
2. Лабунець Н. Ф. Розпізнавання означальних речень серед інших підрядних / Н. Ф. Лабунець // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 2. – С. 17–23.
3. Лобода В. В. Підрядні додаткові речення присубстантивного підпорядкування / В. В. Лобода // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 12.
4. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук / С. В. Ломакович. – К., 1993. – 24 с.
5. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 96–107.

Домашнє завдання: 1. Виконати вправи 276, 270, 271 (9–12 реч.), 277 із збірника вправ М. Ф. Кобилянської, накреслити схеми речень. 2. Дібрати з художніх текстів шість складних речень з підрядними означальними, що мають різні засоби зв'язку, охарактеризувати їх.

Методичні поради. За структурно-семантичними ознаками розрізняють складнопідрядні речення нерозчленованої структури (одночленні, прислівні, означальні-з'ясувальні) та розчленованої структури, (двочленні, неприслівні, обставинні, детермінантні).

У реченнях **нерозчленованої структури** підрядна частина стосується одного слова чи словосполучення в головній частині, які потребують доповнення, уточнення, розширення, конкретизації, а сама головна частина таких речень не може функціонувати без підрядної. Зв'язок підрядної частини з головною здійснюється за допомогою асемантичних, функційних сполучників і співвідносних слів.

У складнопідрядних реченнях із підрядними **присубстантивно-означальними** підрядна частина відповідає на питання який? яка? яке? і стосується іменника чи субстантива, що можуть виконувати в головній частині функцію будь-якого члена речення. Засобом зв'язку є сполучні слова-займенники *який, чий, котрий, що, хто* та сполучні слова-прислівники *де, куди, звідки, коли, як*, а також сполучники *щоб, мов, немов, наче, неначе* тощо.

У зв'язку із синсемантичністю (несамостійністю) / автосемантичністю (самостійністю) опорних слів головної частини виділяють два різновиди присубстантивно-означальних речень: 1) речення з обов'язковою підрядною частиною, оскільки означуваний іменник надто загальний за значенням і потребує конкретизації. Підстановка означення-займенника (*той, такий...*) указує на обов'язковість предикативної частини. Такі речення називають **власне атрибутивними**: *«Як тяжко жити в ті похмурі дні, Коли нема де серцю відпочити»* (М. Вороний).

2) речення, головна частина яких не вимагає підрядної, не містить указівного займенника-означення. Такі речення називаються **атрибутивно-поширювальними**: *«На їхніх очах маленький струмок, який вже біг по дну рівчака, безупинно збільшувався»* (М Трублаїні).

У складнопідрядних реченнях із підрядними **займенниково-співвідносними** (**займенниково-означальними**) підрядна частина стосується співвідносного (вказівного) слова-займенника головної, розкриваючи і пояснюючи його значення. Співвідносні слова виконують у головній частині роль **підмета, присудка, додатка, обставини (крім означення)**, надто загальні і потребують конкретизації, розкриття їхнього значення. Наприклад: *«Вечірнє сонце, дякую за всіх, Котрі нічим не осквернили душу»* (Л. Костенко).

У складнопідрядних реченнях із підрядними **з'ясувальними** головна частина відзначається семантичною і структурною неповнотою, а підрядна, розкриваючи зміст певного слова головної частини, компенсує цю неповноту: *«Бо хочу я, щоб на чолі народу Світився знак і від мого життя»*

(М. Вінграновський). Найтипівіші засоби зв'язку – сполучники *що, як, поки*. Підрядна частина цих речень виступає звичайно в ролі описової заміни відсутнього в головній частині підмета чи додатка, стосується певного дієслова: процесу мовлення (говорити); розумової діяльності (думати); сприймання, відчуття (бачити); сподівання (надіятися); психічних процесів (боятися); буття, виявлення (бувати, статися), модального слова (шкода, жаль...).

Практичне заняття № 8

Тема: Складнопідрядні елементарні речення (продовження)

Контрольні питання:

1. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними часу.
2. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними місця.
3. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними причинами.
4. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними способу дії, міри і ступеня.
5. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними порівняльними.
6. Елементарні складнопідрядні речення з підрядними мети.
7. Як розглядаються зазначені типи речень за логіко-граматичною і структурно-семантичною класифікаціями.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 321–329.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 211–230.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 343–385.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 40–67.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 264–303.

Додаткова:

1. Мараховська В. Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Г. Мараховська. – Запоріжжя, 1998. – 24 с.
2. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К., 1994. – С. 519–582.

3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 107–147.

Домашнє завдання: 1. Виконати вправи 278 – усно, 279 – 1–6 речення, 280 – 1–6 речення, 282 – 1–6 речення, 284 – 1–6 речення, 286 – 1–6 речення, 289 – 1–6 речення із збірника вправ М. Ф. Кобилянської. 2. Виконати повний синтаксичний розбір одного речення (за списком: перші 6 студентів – вправа 279, наступні – вправа 280 і т. ін.). Аналіз здійснювати за логіко-граматичною та структурно-семантичною класифікаціями.

Методичні поради. Складнопідрядні речення зазначеного типу, крім речень з підрядними місця, однозначно відносяться ученими до речень розчленованого типу, окремі з них мають свою специфіку.

Так, складнопідрядні речення **часу** відрізняються від інших розчленованих речень тим, що в них складові частини завжди пов'язані одним часовим планом – одночасністю чи послідовністю, і не може бути поєднання прямо протилежних часових значень: «*Бо пісня доти ще жива, доки хтось її співає*» (Г. Чубач). Однак якщо більшість учених сходяться на тому, що підрядні частини часу пояснюють головне речення в цілому, то немає єдиного погляду мовознавців на засоби зв'язку частин зазначених складнопідрядних речень – сполучники чи сполучні слова. Б. М. Кулик вважає, що сполучні слова маємо у тому разі, коли їм відповідають співвідносні слова у головній частині (*тоді – коли, доти – доки, відтоді – відколи*); Т. Г. Чередниченко розв'язує це питання залежно від того, що пояснюється: якщо іменники, прикметники, займенники, прислівники – маємо сполучні слова, в інших випадках – сполучники. К. Ф. Шульжук сполучні засоби при підрядних часу відносить до сполучників.

Складнопідрядні речення **місця** представниками структурно-семантичного синтаксису відносяться до

нерозчленованих речень займенниково-співвідносного типу. Ті ж учені, які надають перевагу семантичному аспекту у структурі речення (І. Р. Вихованець), виокремлюють два типи речень: складнопідрядні речення місця розчленованого типу, які виражають просторові відношення і стосуються усієї головної частини, та локативні, підрядні в яких залежать від опорних дієслів з просторовим значенням та дієслів руху. Найважливішими моделями складнопідрядних речень з підрядними місця є: 1) із співвідносним словом *там* (місце дії); 2) із співвідносним словом *туди* (напрямок дії); 3) із співвідносним словом *звідти* (напрямок руху у зворотному порядку): «*Де кров текла козацькая, трава зеленіє*» (Т. Шевченко).

Складнопідрядні речення із підрядними **причини** поділяють на речення з власне-причинним і невластиво-причинним значенням. Засобами зв'язку частин виступають семантичні сполучники *бо, тому що, оскільки, адже*, а також сполучні засоби, утворені на основі співвідносних слів і сполучника *що*: *через те що, завдяки тому що, з огляду на те що, на підставі того що*. Кома у складених сполучниках із *що* ставиться один раз (або перед *що* – у реченнях із власне-причинним значенням, або перед усім сполучником – у реченнях із невластиво-причинним значенням), наприклад: «*Я в'язнем був лише тому, що народився у в'язниці*» (Д. Павличко); «*Зараз ви пишете гарно, тому що не бачите за своїм твором нічого, крім самого твору*» (Г. Тютюнник).

У складнопідрядних реченнях з підрядною частиною **способу дії, міри і ступеня** підрядний компонент указує на спосіб чи якість дії, а також на ступінь чи міру вияву ознаки головного компонента: «*Так якось вийшло, що не можна було не піти*» (Леся Українка); «*Чим нижче сідало за Дикі Лани розпалене сонце, тим тихіше ставало поміж дротами на зеленій поляні...*» (П. Панч).

У складнопідрядних реченнях з підрядною **порівняльною** частиною підрядний компонент за допомогою порівняння пояснює зміст усього головного речення, відповідає на питання *як?* і приєднується сполучниками *як, мов, немов, немовби, наче, неначе, ніби* тощо, а також сполучним словом *як?*. При цьому

підрядний компонент може бути повним («Як без раннього світання день не піде на полях, так без першого навчання до наук закритий шлях» (П. Воронько)) або неповним реченням («А він коня поганяє, нібито й не бачить» (Т. Шевченко)).

У складнопідрядних реченнях з підрядною частиною **мети** підрядний компонент указує на мету чи призначення того, про що йдеться в головній частині, відповідає на питання *для чого? навіщо? нащо? із якою метою?* та приєднується до головної сполучниками *щоб, щоби, аби, для того щоб, з тим щоб, задля того щоб, на те щоб, в ім'я того щоб*: «Пречистій ставила, молила, щоб доля добрая любила її дитину...» (Т. Шевченко).

Усі зазначені вище типи складнопідрядних речень належать до неприслівного (детермінантного) різновиду.

Практичне заняття № 9

Тема: Складнопідрядні елементарні речення (закінчення)

Контрольні питання:

1. Складнопідрядні речення з підрядними умови.
2. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими.
3. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.
4. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними.
5. Складнопідрядні речення з зіставними та пояснювальними відношеннями між частинами.
6. Як розглядаються зазначені типи речень за логікограматичною і структурно-семантичною класифікаціями.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 323–329, 339–340.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 228–239.
3. Сучасна українська мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – Сс. 363–366, 372–374, 377–378, 386–387.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 40–67.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 264–303.

Додаткова:

1. Слинько І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К., 1994. – С. 519–597.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономаріва. – К., 1994. – Сс. 156–160, 163–165.
3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман,

О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 107–147.

Домашнє завдання: 1. Виконати вправи 288 (1–6 речення), 292 (повністю), 295 (I розділ), 299 (1–6 речення), 300 (1–6 речення) із збірника вправ М. Ф. Кобилянської. Дати загальну характеристику частинам як простим. 2. Виконати повний синтаксичний розбір одного речення (за списком: перші 6 студентів – вправа 288, наступні – вправа 292 і под.). Аналіз здійснювати за логіко-граматичною та структурно-семантичною класифікаціями.

Методичні поради. Аналізовані складнопідрядні елементарні речення, як і попередні, не мають принципових розбіжностей з погляду обох класифікацій, однак окремі відзначаються певними особливостями.

Складнопідрядні **умовні** речення можуть виражати як реальну, так і гіпотетичну умову. Складові частини умовних речень поєднуються нерозчленованими сполучниками *якщо, коли б, як, якби, аби, раз*, а також такими складними поєднаннями, як *за умови, якщо; у тому разі, якщо; за умови, що; з умовою, що: «Мрія дає нуль, якщо її не зробити життям»* (Гр. Тютюнник). До розряду семантичних належать сполучники *якби, коли б, аби, хай би*, до асемантичних – усі інші.

За умови препозитивного розташування підрядної частини з'являються специфічні сполучникові елементи *то, так, тоді, то так*, які у мовознавчій літературі дістали назву слів-корелятивів. Вони не впливають ні на семантику компонентів, ні на вибір моделі, а лише позначають компонент, який приєднують, як прикінцевий. Свідченням цьому є те, що такі речення досить просто можна перебудувати у конструкцію з прямим порядком компонентів. Аналогічні труднощі виникають при аналізі складнопідрядних **допустових** речень із зворотнім розташуванням підрядних. У такому разі перед головною частиною з'являються сполучники сурядності *а, але, зате, проте, однак* та їхні аналоги. Наприклад: *«Хоча лежачого не б'ють, то (та) і полежать не дають лежачому»*

(Т. Шевченко); *«Хоч Пушкін не був членом таємної організації, проте ідеї її були близькі поетові»* (Д. Костенко). Ці сполучники допомагають відмежувати головну частину від підрядної, а також посилюють протиставлення. Однак застосування прийому перестановки засвідчує, що сполучник сурядності є факультативним, він не впливає на зміст і тип усієї конструкції.

У складнопідрядних реченнях із підрядними **супровідними** частинами підрядний зв'язок зближується із власне детермінантним підрядним зв'язком, оскільки підрядна частина має стосунок до головної в цілому. З іншого боку, наявність у підрядному реченні анафоричного елемента *що* (у всіх можливих формах) свідчить, що у головній частині повинні бути лексичні елементи, які вимагали б поширення за рахунок підрядного речення. Насправді ж такі елементи у складі головного речення відсутні, воно є цілком самостійною етруктурно-семантичною одиницею: *«Після цього більше говорили про звірів, природу, Що Лесю теж дуже цікавило»* (М. Олійник). Підрядний зв'язок у цих конструкціях не передбачуваний елементами структурної організації головної частини, однак саме підрядне речення потребує головного через наявність у своєму складі формального показника підпорядкованості – анафоричного сполучного слова.

У складнопідрядних **наслідкових** реченнях підрядна частина, приєднана семантичним сполучником *так що*, завжди постпозитивна і поснює головне речення в цілому. Зрідка вона може стояти після якогось компонента у головному, як правило, після напівпредикативного звороту, вираженого дієприслівником із залежними словами: *«Рвучко підлигнувши на віз, так що ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одержу»* (Ю. Збанацький).

Для цього різновиду речень досить типовою є парцеляція: *«За кілька хвилин поїзд рушив далі. Так що німці ледве встигли позалазити на платформу»* (Ю. Мушкетик).

Складні речення із **зіставляваними** відношеннями за оформленням належать до складнопідрядних речень, хоча за значенням вони співвідносні зі складносурядними реченнями.

Такий проміжний характер зіставлюваних речень призводить до того, що вони можуть набувати різних відтінків значення – зіставлення, протиставлення, порівняння, часу, умови, допустовості і под.: *«Якщо вчора не спалося Дмитрові, то сьогодні не міг заснути Гнат»* (М. Стельмах).

Речення з **пояснювальними** відношеннями (наприклад: *«...але хіба можна боротися з муrom, себто бити в нього головою з наміром розбити?»*) (В. Самчук) І. Р. Вихованець зараховує до окремого різновиду елементарних складних речень – синкретичних. Річ у тім, що, з одного боку, для них характерний закріплений порядок розташування частин, спеціалізовані пояснювальні сполучники (*тобто, себто, цебто*), що виражають і відповідні пояснювальні відношення. Все це характерне для складнопідрядних речень. З іншого – значеннєвий паралелізм, однотипність предикативних частин, що споріднює їх зі складносурядними реченнями. Тому більшість мовознавців зараховує їх до конструкцій проміжного типу.

Практичне заняття № 10

Тема: Повний синтаксичний розбір елементарного складнопідрядного речення (контрольна робота)

Речення для повного синтаксичного розбору

В-1. Хто мав щастя зустрітися з Максимом Рильським, той пам'ятав хвилини зустрічі з якимось чудодійством. (М. Стельмах).

В-2. Що уважніше роздивляємося сусідів, то настійніше замислюємося про самих себе (Корн.).

В-3. В'яне все навколо, де пройдуть копита, золоті копита чорного коня (Сос.).

В-4. Осінь схожа на теплі долоні жінки, що лежать, притомившись, на колінах (Світл.).

В-5. Він мав не тільки муку, але й гордість, і віру, що краса повинна єднатися тільки з красою (Стельм.).

В-6. Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахнуть золотим пожегом (Укр.).

В-7. Він знав одне – що десь там за лиманом тече ріка велика Борисфен (Кост.).

В-8. Життя обох – батька і сина – склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках (Тютюн.).

В-9. Хлопці, дарма що були вимордувані буряною ніччю, дозволили собі навіть пожартувати (Гонч.).

В-10. Якщо кохаєш – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу (Кост.).

В-11. І коли химерною габою спеленає землю довга ніч, довго серце тужить за тобою (Сим.).

В-12. Чим ближче підходив до школи, тим повільнішими ставали мої кроки (Збанац.).

В-13. Іноді, щоправда, роблять (історики) це тільки для того, щоб заховати ту істину ще глибше й ретельніше (Загр.).

В-14. Я хочу так життя прожити, віддати днів тугий налив, щоб зло, страшне й несамовите, останній подих спопелив (Мал.).

В-15. Оскільки мова – це концентрація мудрості і досвіду, то втрата її веде до порушення суспільної гармонії законів людської еволюції (К. Мотрич).

Домашнє завдання. Виконати вправи 302, 303, 304, 305, 306 (із збірника вправ М. Ф. Кобилянської, у кожній вправі проаналізувати 6 речень на вибір).

Порядок синтаксичного розбору елементарного складнопідрядного речення

1. Констатувати, що речення складне, має дві граматичні основи.
2. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Визначити смислові відношення між компонентами.
4. Указати головну і підрядну частини.
5. Обґрунтувати наявність підрядного зв'язку між компонентами речення (граматична залежність однієї частини від іншої, використання сполучників підрядності).
6. Пояснити вживання розділових знаків.
7. Проаналізувати структуру кожного компонента окремо.
8. Побудувати схему речення.

Практичні заняття № 11–12
Тема: Складнопідрядні неелементарні речення

Контрольні питання:

1. Конструкції з супідрядними частинами:
  - а) однорідна супідрядність;
  - б) неоднорідна супідрядність;
  - в) супідрядність змішаного типу.
2. Конструкції з послідовною підрядністю.
3. Конструкції з супідрядністю і послідовною підрядністю.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 340–344.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 239–244.
3. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського). – К., 1951. – Т. II. – С. 317–343.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 67–92.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 303–332.
6. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986. – Сс. 59–92, 99–122.

Додаткова:

1. Кузьмич О. О. Складні конструкції з послідовною підрядністю в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. О. Кузьмич. – К. 1995. – 24 с.
2. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К., 1994. – С. 416–424.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – С. 383–388.
4. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу

загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 147–157.

5. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. М. Шкарбан. — К. 1997. — 24 с.
6. Шульжук К. Ф. Складні речення з різними видами зв'язку / К. Ф. Шульжук // Укр. мова і літ. в школі. — 1987. — № 7.

Домашнє завдання: 1. Законспектувати статтю І. К. Кучеренка «Складнопідрядні речення з кількома підрядними» // УМЛШ. — 1973. — № 5. — С. 30–39. 2. Виконати вправи 315 (1–8 речення), 316 (1–8 речення; 1 речення розібрати за схемою) із збірника вправ М. Ф. Кобилянської. Охарактеризувати частини складного речення як прості (усно).

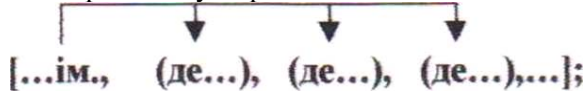
Методичні поради. Складні багатокомпонентні речення з неоднорідною супідрядністю, послідовною підрядністю, послідовною підрядністю та неоднорідною супідрядністю належать до монозв'язкових структур (з одним видом синтаксичного зв'язку між компонентами – підрядними), а речення з однорідною супідрядністю та інші моделі підрядних багатокомпонентних речень, до складу яких входить однорідна супідрядність, – до полізв'язкових структур, оскільки поряд із підрядним зв'язком між супідрядними компонентами наявний сурядний зв'язок. Мінімальна кількість компонентів у їхньому складі залежить від моделі речення: для конструкцій з однорідною та неоднорідною супідрядністю, послідовною підрядністю – три предикативні одиниці, для контамінованих моделей – чотири і більше.

Багатокомпонентні утворення у мовознавчій літературі іменуються по-різному: складні синтаксичні конструкції, складні речення ускладненого типу, поліпредикативні речення і под. їхніми конструктивними ознаками є: наявність не менше двох–чотирьох сполучних засобів (сполучників і сполучних слів), можливість предикативного ускладнення, наявність рівнів

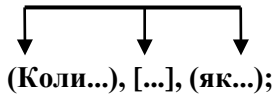
членування, складність синтаксичної будови і семантичної структури.

Для аналізу зазначених поліпредикативних утворень радимо послуговуватися лінійною схемою, яка максимально відтворює особливості синтаксичного зв'язку, порядок компонентів, смислові відношення між частинами і под. Наводимо зразки схем конструкцій зазначених типів:

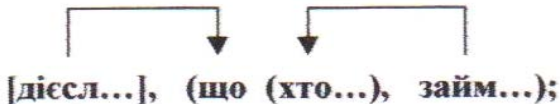
«У городі, де грають струни п'яні, де вічний шум, де вічна суєта, я згадую слова твої неждані» (М. Рильський) – конструкція з однорідною супірядністю –

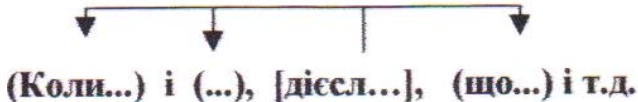
«Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся, як гладить милому волосся щаслива ніжна наречена» (Д. Павличко) – конструкція з неоднорідною супірядністю –

«Мені, мабуть, не надокучить нагадувати, що хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього» (М. Рильський) – конструкція з послідовною підрядністю –

«Коли зрзя залетить далеко і в тумані стане тихо, я зупиняюся й наслухаю, що робиться попереду» (Г. Тютюнник) – конструкція з однорідною та неоднорідною супірядністю –

Порядок синтаксичного розбору неелементарного складнопідрядного речення

1. Констатувати, що речення складне, має більше ніж дві граматичні основи.
2. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Визначити смислові відношення між компонентами.
4. Указати головний і підрядні компоненти.
5. Обґрунтувати наявність підрядного зв'язку між компонентами речення (граматична залежність однієї частини від іншої, використання сполучників підрядності).
6. Визначити види підрядних компонентів, указати засоби їх зв'язку з головним.
7. Указати вид підрядності (послідовна підрядність; однорідна, неоднорідна супідрядність; комбінована підрядність).
8. Пояснити вживання розділових знаків.
9. Проаналізувати структуру кожного компонента окремо.
10. Побудувати схему речення.

Практичне заняття № 13
Тема: Складні багатокomпонентні речення
із сурядністю і підрядністю

Контрольні питання:

1. Складні речення з підрядністю і сурядністю.
2. Конструкції зі сурядністю і підрядністю
3. Схематичне зображення зазначених типів речень.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 351–355.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 239–244.
3. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – К., 1951. – Т. II. – С. 317–343.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення : навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 92–102.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 333–344.
6. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986. – С. 122–141.

Додаткова:

1. Давнюк С. В. Складні конструкції з сурядністю і підрядністю в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. В. Давнюк. – К., 2001. – 24 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – С. 387–388.
3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 183–186.

Домашнє завдання: 1. Законспектувати статтю І. К. Кучеренка «Складні конструкції з сурядністю і підрядністю» // УМЛШ. – 1973. – № 11.– С. 27–33. 2. Виконати вправи 320 (І частина), намалювати схеми, 3 речення за схемою (І) із збірника вправ М. Ф. Кобилянської; 702 (виписати лише структури з сурядним та підрядним зв'язком) із збірника вправ О. І. Брициної (Брицина О. І. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ / О. І. Брицина. – К. : Вища школа, 1977. – 362 с.). 2 (1–10 речення) із посібника «Складне речення в українській мові» К. Ф. Шultzюка, К., 1989. – С. 82.

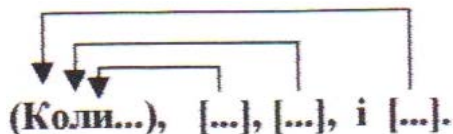
Методичні поради. Специфічною прикметою аналізованих речень, як і попереднього різновиду, є багатомірність їхньої структури, наявність рівнів членування. Однак якщо конструкції з однотипним зв'язком важче піддаються членуванню на блоки, особливо речення з неоднорідною супідрядністю, то наявність сурядного зв'язку сприяє такому поділу. Правильне визначення ведучого синтаксичного зв'язку, тобто зовнішнього рівня членування, забезпечує точне «маркування» тієї чи тієї моделі. Зауважимо, що в більшості конструкцій із сурядністю та підрядністю саме сурядність виступає ведучим синтаксичним зв'язком. Незначний виняток становлять поліпредикативні утворення, у яких підрядне речення залежить від кількох (найчастіше двох) головних, тобто виступає «у розширеній функції».

Зверніть увагу на схеми зазначених структур з урахуванням поділу їх на блоки:

«Сльози радості від зустрічі з незабутнім застилають очі, але зір душі – чистий, всевидючий – помічає всі зміни, що сталися за час розлуки з усім, чим вони спали» (В. Речмедін) – складне багатокомпонентне речення з сурядністю та послідовною підрядністю –

[...], але [ім...], (що...займ.), (чим...);

«Коли він гукнув її, дівчина швиденько обернулася, очі привітно блиснули, і вона простягла Маркові руку» (М Трублаїні) – складна конструкція з підрядністю та сурядністю –

Конструкції змішаного типу вимагають вдумливого підходу, бо в низці випадків сполучник сурядності може приєднувати до попереднього речення складнопідрядне речення, що розпочинається підрядною частиною. Наприклад: «Лесі стало шкода кобзаря і хлопця, але як їм допомогти – не знала» (М. Олійник) – складне речення зі сурядністю і підрядністю –

Тут просте речення поєднується із складнопідрядним з підрядним з'ясувальним сполучним словом як, причому підрядна частина перебуває у препозиції до головної частини. Зрідка сполучник сурядності наявний і перед головним реченням у приєднуваному складнопідрядному, зокрема коли між компонентами маємо відношення допустовості. Наприклад: «Над селом вибілюється місячна повінь, і хоч уже висипалась роса, але іще випадають запізнілі краплини» (М. Стельмах) – схема наведеної конструкції аналогічна попередньому прикладові.

Практичне заняття № 14

Тема: Безсполучникові речення в українській мові

Контрольні питання:

1. Специфіка безсполучникових речень порівняно із сполучниковими.
2. Безсполучникові речення з однорідними частинами (синонімічні до сполучникових складносурядних речень).
3. Безсполучникові речення з неоднорідними частинами (синонімічні до сполучникових складнопідрядних речень).
4. Засоби зв'язку частин безсполучникового речення.
5. Пунктуація на межі частин елементарного безсполучникового речення.
6. Безсполучникові багатокomпонентні утворення.

Література

Основна:

1. Вихованець І Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – Сс. 304–306, 321–322, 347–351.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 245–263.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – С. 373–379.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 409–427.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 102–112.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 344–358.
7. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986. – С. 141–149.

Додаткова:

1. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків, 1980. – 151 с.

2. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посібн. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К., 1994. – С. 628–656.
3. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономаріва. – К., 1994. – С. 165–175.
4. Тележкіна О. О. Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. О. Тележкіна. – Харків, 2002. – 24 с.
5. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 162–181.

Домашнє завдання: 1. Виконати вправи 310 – 5–10 речення, 311 – повністю, 312 – 11–19 речення, 313 – вибірково, лише безсполучникові утворення із збірника вправ М. Ф. Кобилянської. 2. Зробити повний синтаксичний розбір речення (за списком із вправ 311 та 312).

Методичні поради. Статус безсполучникових утворень становить одну з найсерйозніших проблем у синтаксисі сучасної української мови. Уперше більшу увагу приділив цим конструкціям О. М. Пешковський, поділивши їх на такі ж два типи, як і сполучникові, – складносурядні та складнопідрядні.

Починаючи з 50-их років нашого століття відбувся злам у розумінні природи складних безсполучникових конструкцій – вони почали розглядатися як особливий, якісно інший тип речень порівняно зі сполучниковими на тій підставі, що частини їх поєднуються в єдине ціле лише змістом, морфологічними та ритміко-мелодійними засобами. Однак не всі мовознавці погодилися з виділенням безсполучникових утворень в окремих тип. Дехто доводить, що в складних безсполучникових реченнях виражаються такі ж відношення, як і в сполучникових, різниця полягає лише в засобах оформлення цих відношень. Автори ж «Русской грамматики» узагалі виводять безсполучникові

речення за межі складних, вважаючи їх безсполучниковим поєднанням простих речень.

Останнім часом у мовознавчій літературі спостерігається повернення до класифікації безсполучникових утворень, запропонованої О. М. Пешковським. Так, І. Р. Вихованець виділяє серед них безсполучникові складносурядні речення, синонімічні до єднальних складносурядних речень з часовими відношеннями; безсполучникові складнопідрядні речення із з'ясувальною підрядною частиною, у т.ч. із з'ясувально-суб'єктною («Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені злотистім» (Леся Українка)); та безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком, серед яких виділяє такі семантичні класи, як зіставні, протиставні, часові, причинові, наслідкові, умовні та пояснювальні. Останній різновид безсполучникових утворень – це конструкції закритої структури. Основними засобами поєднання їх в одне ціле є семантико-синтаксичні відношення, типізовані лексичні елементи, порядок розташування предикативних частин, співвідношення вищо-часових і способових форм дієслів-присудків.

Порядок синтаксичного розбору елементарного безсполучникового складного речення

1. Констатувати, що речення складне, має дві граматичні основи.
2. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Визначити смислові відношення між компонентами.
4. Пояснити вживання розділових знаків.
5. Проаналізувати структуру кожного компонента окремо.
6. Побудувати схему речення.

Практичне заняття № 15

Тема: Сполучниково-безсполучникові речення

Контрольні питання:

1. Складні речення зі сурядністю і безсполучниковим зв'язком.
2. Складні речення з підрядністю і безсполучниковим зв'язком.
3. Складні сполучниково-безсполучникові речення зі сурядністю, підрядністю і безсполучниковим зв'язком.
4. Особливості схематичного зображення зазначених типів речень.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І. Р. Вихованець. – К., 1993. – С. 351–355.
2. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 112–117.
3. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 358–363.

Додаткова:

1. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – С. 388–391.
2. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 186–195.
3. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986. – С. 149–158.

Домашнє завдання: 1. Виконати вправи 321 (повністю) із збірника вправ М. Ф. Кобилянської, 705 (повністю) із збірника вправ О. І. Брициної. Дати загальну характеристику компонентам як простим.

Методичні поради. Складні багатокомпонентні речення з різними видами зв'язку порівняно нечасто трапляються в мові. Сфера їх використання – переважно художній стиль мовлення. І хоч вони є найоб'ємнішими з-поміж інших моделей поліпредикативних утворень, характеризуються складною будовою та розгалуженими семантико-синтаксичними відношеннями, однак відтворення схеми таких структур не становить особливих труднощів. Уважне прочитання, правильне витлумачення смислових відношень між компонентами дає змогу також правильно визначити центральні зовнішні та периферійні внутрішні синтаксичні зв'язки.

Простежимо це на прикладі таких речень: *«Очі – ніби з весняної хмари: у них і подив від того білоповеневого квіту, що затоплює повесні цей підлісний масив міста, і якась сторожкість, яку можна побачити тільки в очах матері, і мудра задумка, що влягається десь глибоко барвою яблуневої пори золоті осені»* (В. Качкан) – складна синтаксична конструкція з безсполучниковим і підрядним зв'язком. Безсполучниковий зв'язок виділяється на зовнішньому рівні членування і поєднує два блоки: просте речення та складнопідрядне багатокомпонентне. Схема цього речення така:

[...] : [...ім., (що...), і ...ім., (яку...), і ...ім.,] (що...);

«Киянам я співчував, пам'ятаючи, як тяжко було мені колись їхати з села, де лишилася мама, весь мій улюблений світ; решта викликала посмішку, бо видно ж: людина хвора, вражена пошестю, їй хочеться того, що хочуть всі, і якщо вона не матиме того, що мають усі, життя її пропаде» (Г. Тютюнник) – складна синтаксична конструкція з безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язками. Схема цього речення така:

[дієсл...], (як...ім.), (де...); [...], (бо...) : [...], [займ...], (що...) і (якщо... займ.), (що...), [...].

Практичне заняття № 16

Тема: Повний синтаксичний розбір складного речення з різними видами зв'язку (контрольна робота за індивідуальними завданнями)

Порядок синтаксичного розбору речення з різними видами зв'язку

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Охарактеризувати засоби синтаксичного зв'язку.
5. Пояснити вживання розділових знаків.
6. Проаналізувати структуру кожного компонента окремо.
7. Побудувати схему речення.

Зразки синтаксичного розбору речень із різними видами зв'язку

1. Якби сказати (головний член односкладного речення, подібний до присудка), що не люблю (головний член односкладного речення, подібний до присудка), Що я (підмет) Україну (додаток) забуваю (присудок) Або лукавих (означення, додаток) проклинаю (присудок) За те (додаток), що (додаток) я (підмет) тепер (обставина) терплю (присудок), Єй-богу, братія, прощаю (головний член односкладного речення, подібний до присудка), І милосердному (додаток) молюсь (головний член односкладного речення, подібний до присудка), Щоб ви (підмет) лихим чим (обставина) не згадали (присудок) (Тарас Шевченко, «То так і я тепер пишу...»).

(Якби д.), (що...), (що... з.), (що...), [ ], і [ ], (щоб...).

Розповідне, стверджувально-заперечне, неокличне, складне, багатокomпонентне, сполучникове, сполучниково-сполучнослівне, зі сурядністю і підрядністю; вид підрядності – послідовна підрядність, однорідна супідрядність, одноступенева підрядність; засоби зв'язку: сполучник *якби* при підрядному

умови, сполучник *що* при підрядному з'ясувальному, сполучне слово *що* при підрядному означальному займенниково-означальному, сурядний єднальний сполучник *і*, сполучник *щоб* при підрядному мети; розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення, на позначення вставного компонента.

1 комп.: односкладне, інфінітивне, повне, непоширене, неускладнене;

2 комп.: односкладне, означено-особове, повне, непоширене, неускладнене;

3 комп.: двоскладне, повне, поширене, ускладнене;

4 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене;

5 комп.: односкладне, означено-особове, повне, непоширене, неускладнене;

6 комп.: аналогічне;

7 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

2. *Защобетав (присудок) жайворонок (підмет), Угору летючи (обставина); Закувала (присудок) зозуленька (підмет), На дубу сидячи (обставина); Защобетав (присудок) соловейко (підмет) – Пішла (присудок) луна (підмет) гаєм (обставина); Червоніє (головний член односкладного речення, подібний до присудка) за горою (обставина); Плугатир (підмет) співає (присудок)* (Тарас Шевченко, «Причинна»).

[ ]; [ ]; [ ] – [ ]; [ ]; [ ].

Розповідне, стверджувальне, неокличне, складне, багатокомпонентне, безсполучникове; засіб зв'язку – інтонація; розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення, на позначення відокремлених членів речення.

1 комп.: двоскладне, повне, непоширене, ускладнене;

2 комп.: аналогічне;

3 комп.: двоскладне, повне, непоширене, неускладнене;

4 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене;

5 комп.: односкладне, безособове, повне, поширене, неускладнене;

6 комп.: двоскладне, повне, непоширене, неускладнене.

3. *Нема (головний член односкладного речення, подібний до присудка) на світі (обставина) України (додаток), Немає (головний член односкладного речення, подібний до присудка) другого (означення) Дніпра (додаток), А ви (підмет) претесея (присудок) на чужину (обставина) Шукати (обставина) доброго (означення) добра (додаток), Добра (додаток) святого (означення) (Тарас Шевченко, «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...»).*

[ ], [ ], а [ ].

Розповідне, заперечно-стверджувальне, неокличне, складне, багатоконпонентне, сполучниково-безсполучникове, власне сполучникове; вид сполучникового зв'язку – сурядний; засоби зв'язку: зіставно-протиставний сполучник *а*, інтонація; розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення та на позначення уточнювального члена речення.

1 комп.: односкладне, безособове, повне, поширене, неускладнене;

2 комп.: аналогічне;

3 комп.: двоскладне, повне, поширене, ускладнене.

4. *Либонь, уже десяте літо (підмет), Як людям (додаток) дав (присудок) я (підмет) «Кобзаря» (додаток), А їм (додаток) неначе рот зашило (головний член односкладного речення, подібний до присудка), Ніхто (підмет) їй не гавкне (присудок), не лайне (присудок), Неначе їй не було (головний член односкладного речення, подібний до присудка) мене (додаток) (Тарас Шевченко, «Хіба самому написати...»).*

[ ], (як...), а [ ], [ ], [ ].

Розповідне, стверджувально-заперечне, неокличне, складне, багатоконпонентне, сполучниково-безсполучникове, власне сполучникове, зі сурядністю та підрядністю; засоби зв'язку: сполучник *як* при підрядному часу, зіставно-протиставний сурядний сполучник *а*, інтонація; Розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення, на позначення вставного компонента, однорідних членів речення.

1 комп.: двоскладне, неповне, еліптичне, непоширене, ускладнене;

2 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене;

3 комп.: односкладне, безособове, повне, поширене, неускладнене;

4 комп.: двоскладне, повне, непоширене, ускладнене;

5 комп.: односкладне, безособове, повне, поширене, неускладнене.

5. *Та я (підмет) не підніму (присудок) свої (означення) остеклі (означення) очі (додаток), Не задрижить (присудок) тоді (обставина) моя (означення) палка (означення) рука (підмет): Я (підмет) з радості (обставина) умру (присудок), що вийшла (присудок) з (частина обставини) сеї (означення) ночі (обставина), Де (обставина) я (підмет) була чужа (присудок) усім (додаток), крім будяка (додаток) (Марія Матіос, «Застрягну я колись між будяком-парканом...»).*

Та [ ], [ ]: [ ], (шо...ім.), (де...).

Розповідне, заперечно-стверджувальне, неокличне, складне, багатоконпонентне, безсполучниково-сполучникове; вид сполучникового зв'язку – підрядний; послідовна підрядність; засоби зв'язку: інтонація, сполучник *що* при підрядному причини, сполучне слово *де* при підрядному означальному присубстантивно-означальному; розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення і відокремленого члена речення.

1 комп.: двоскладне, повне, поширене неускладнене.

2 комп.: аналогічне.

3 комп.: аналогічне.

4 комп.: двоскладне, неповне, контекстуальне, поширене, неускладнене.

5 комп.: двоскладне, повне, поширене, ускладнене відокремленим додатком.

6. *Не відпуцу (головний член односкладного речення, подібний до присудка) тебе (додаток) в самотину (обставина), яка (підмет) без мене (додаток) – пекло (присудок) потойбічне*

(означення), візьми (головний член односкладного речення, подібний до присудка) мене (додаток) за руку (додаток), і навічно (обставина) дві вічності (підмет) зіллються (присудок) у одну... (обставина) (Ірина Жиленко, «Осінній ювілей»).

[... ім..], (яка...), [ ], і [ ]...

Розповідне, заперечно-стверджувальне, неокличне, складне, багатокomпонентне, сполучниково-безсполучникове, вид сполучникового зв'язку – підрядний і сурядний; засоби зв'язку: сполучне слово *яка* при підрядному означальному присубстантивно-означальному, інтонація, сурядний еднальний сполучник *і*; розділові знаки виставлені згідно з правописом на межі компонентів складного речення, у кінці незавершеного речення, а також варіативний знак між підметом і присудком, вираженими відносним займенником та іменником.

1 комп.: односкладне, означено-особове, повне, поширене, неускладнене;

2 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене;

3 комп.: односкладне, означено-особове, повне, поширене, неускладнене;

4 комп.: двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

Практичне заняття № 17
Тема: Період і надфразні єдності

Контрольні питання:

1. Період як особлива синтаксична одиниця.
2. Структурні особливості періоду.
3. Стилiстичні особливості періоду.
4. Надфразні єдності як структурно-стилiстична одиниця лiтературної мови.
5. Засоби зв'язку компонентів надфразної єдності.
6. Структурні типи надфразних єдностей.
7. Абзац.

Лiтература

Основна:

1. Кулик Б. М. Курс сучасної української лiтературної мови. – К., 1965. – Ч. II. – С. 244–246.
2. Сучасна українська лiтературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К., 1994. – Сс. 391–393, 397–403.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення: навч. посiбн. / К. Ф. Шульжук. – Рiвне, 2000. – С. 117–123.
4. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : пiдручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – Сс. 363–365, 374–379.

Додаткова:

1. Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту у функціональних стилях української мови / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1997. – № 2. – С. 14–23.
2. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : пiдруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 198–233.

Домашнє завдання: Виконати вправи 322 (усно), 337 (Прозділ) – письмово, 339, 360 із збірника вправ М. Ф. Кобилянської.

Методичні поради. **Період** – не окремий структурний тип, а лише різновид існуючих типів речення (елементарних і неелементарних сполучникових, безсполучникових, сполучниково-безсполучникових, рідше – простих ускладнених), наприклад: *«Як дівчина, дожидаючи свого милого, умивається й прибирається, тремтить, мов у лихоманці, й палає, наче в огні, завмирає, довго ждучи, й оживає, не терплячи, так земля дожидає ясного сонця ... і міниться, не діждавшись»* (П. Мирний) – просте ускладнене речення з однорідними присудками, побудоване за моделлю обрамленого періоду.

Розглянемо як приклад періоду поезію П. Грабовського:

*За морем холодним, в далекій чужині,
Де сонця ніколи не видно з тайги,
Де нетрі, болота лихі та пустині,
Та скали кремінні, та вічні сніги...
Де тьма та неволя одвіку й довіку,
Де стогону опріч, нічого не чуть.
Де гине надія, де муки без ліку,
Де сльози невільницькі тільки течуть...
Де люди на себе кайдани гартують,
Де рідного брата запеклі брати
Що божу годину на пласі катують...
Там, сестрисько люба, конаєш і ти.*

Схематичне зображення наведеного прикладу засвідчує, що маємо типову конструкцію з однорідною супідрядністю, у якій підрядні компоненти посідають інтерпозицію щодо головного:

[... , (де...), (де...), (де...), (де...), (де...), (де...), (де...),],

У періоді наявні аналогічні складному реченню смислові відношення між частиною, що вимовляється підвищеною інтонацією, та частиною, що вимовляється зниженим тоном, – часові, просторові, цільові тощо.

Надфразні єдності – складне синтаксичне ціле, текст, прозова фраза – це група пов'язаних змістом і синтаксичними засобами речень, які виражають порівняно з окремими реченнями розвиток думки, характеризуються відносною

завершеністю теми. Структурними засобами поєднання компонентів у складне синтаксичне ціле є лексичні (повторення окремих слів), морфологічні (співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків), синтаксичні (порядок слів і речень, сполучні засоби, паралелізм частин тощо), ритмо-мелодійні.

Не можна ототожнювати зі складним синтаксичним цілим абзац, який є лише засобом членування тексту на композиційно-стилістичній основі, хоч нерідко вони й збігаються.

ССЦ поділяють на такі різновиди: із паралельним зв'язком; із ланцюжковим зв'язком; з ланцюжковим і паралельним зв'язком.

Практичне заняття № 18

Тема: «Чуже» мовлення і способи його передавання

Контрольні питання:

1. Пряма мова та розділові знаки при ній.
2. Непряма мова та розділові знаки при ній.
3. Способи заміни прямої мови непрямою.
4. Структурні особливості невласне прямої мови та розділові знаки при ній.
5. Цитування як одна із форм передавання «чужого» мовлення.
6. Діалог.

Література

Основна:

1. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – С. 268–276.
2. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – К., 1951. – Т. II. – С. 360–407.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 428–430.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення : навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 119–120.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 365–372.

Додаткова:

1. Кучеренко І. К. Зміст поняття «пряма мова» з погляду синтаксису // УМЛШ. – 1964. – № 7. – С. 24–28.
2. Рінберг В. Л. Конструкція прямої мови в системі складних структур / В. Л. Рінберг // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 29–39.
3. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 21–42.
4. Український правопис / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 2015. – С. 126–157.

Домашнє завдання. 1. Виконати вправи 331 – 1–8 речення, 332 – повністю, 334 – усно із збірника вправ М. Ф. Кобилянської; 710 – повністю, 711 – усно, 713 – повністю із збірника вправ О. І. Брициної.

Методичні поради. У мовців часто виникає потреба передати зміст «чужого» мовлення. З цією метою і використовують такі дві основні групи засобів мовлення: конструкції дослівного передавання чужого висловлення, тобто конструкції прямої мови, та конструкції приблизного передавання цього висловлення, тобто конструкції непрямой мови.

«Чуже» мовлення може реалізовуватися як просте, так і складне речення; у монологічній, діалогічній, полілогічній, монологічно-діалогічній формах. Діалог є основою синтаксичної організації прямої мови.

Історія вивчення конструкцій прямої мови надзвичайно складна. Про це свідчать, зокрема, різні підходи до характеристики подібних побудов: їх розглядали як об'єкт риторики (М. В. Ломоносов), як стилістичну категорію (І. К. Кучеренко), член простого речення (С. Ю. Крючков), складносурядне речення (Д. М. Овсянко-Куликовський), складнопідрядне речення (Ф. І. Буслаєв), безсполучникове складне речення (Є. Ф. Карський, С. О. Карцевський, В. І. Кодухов), складносурядне чи складнопідрядне речення (А. І. Попова) та ін. Ми притримуємося думки, що конструкції прямої мови варто відмежовувати від звичайних складних речень.

Висвітлюючи цю частину теми практичного заняття, маємо звернути увагу на специфіку прямої мови (виразна, емоційно насичена, передає індивідуальні особливості мовця, зберігає інтонацію висловленого); якщо ж автор передає «чуже» висловлювання від себе, розкриваючи лише зміст «чужої» мови і не намагається зберегти всіх індивідуальних властивостей живої мови того, хто говорить, то матимемо непряму мову. Характеристика конструкцій із прямою передбачає окремий аналіз прямої мови, й окремий – слів автора; непряму мову аналізуємо як звичайне складнопідрядне речення.

Практичне заняття № 19

Тема: Сучасна українська пунктуація

Контрольні питання:

1. З історії української пунктуації.
2. Принципи української пунктуації.
3. Система розділових знаків.
4. Особливості пунктуації в різних функційних стилях.

Література

Основна:

1. Ачилова В. П. Синтаксис і пунктуація української мови в таблицях і схемах / В. П. Ачилова. – Сімферополь, 2006. – 168 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2001. – 662 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис складного речення : навч. посібн. / К. Ф. Шульжук. – Рівне, 2000. – С. 123–124.
4. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К., 2010. – С. 379–389.

Додаткова:

1. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Панк та ін.. – К., 1989. – 336 с.
2. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — С. 233–237, 264–266.
3. Український правопис / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 2015. – С. 126–157.

Домашнє завдання. Виконати пунктуаційний аналіз тексту художнього стилю (на вибір). Обсяг – 40–50 слів.

Методичні поради. Пунктуація – це частина графічної системи мови, яка використовується для планування писемного

мовлення з метою правильного розуміння змісту написаного. Вона не може бути замінена ні морфологічними засобами, ні порядком розміщення слів.

Розрізняють три **принципи української пунктуації**. За *синтаксичним* (структурним) принципом розділові знаки визначаються структурою речень, тому є обов'язковими (розділові знаки на межі речень, частин складного речення, при однорідних, відокремлених членах речення, вставних і вставлених конструкціях, звертаннях, тощо). Вони строго регламентовані, не можуть бути авторськими.

Інтонаційний, або ритмомелодійний принцип виявляється в тому, що в багатьох випадках розділовий знак визначається інтонацією висловлювання; межа ж інтонації (пауза) спричинюється до вживання інших розділових знаків. Так, у спонукальному реченні «*Глянь на криницю тихо*» (І. Драч) інтонація є розповідною з підвищенням голосу на слові *глянь*. Цій інтонації відповідає крапка в кінці речення. При окличній інтонації ставиться знак оклику.

Оснoву пунктуації становить смислове членування мови. *Семантичний* принцип базується на виділенні смислових відрізків мовлення. Переважно збігається зі структурним, бо структурно значущі частини є одночасно й логічно значимими. Відповідного до цього принципу не можна розривати граматичні пари слів: підмет і присудок, керуюче слово і кероване, описане й описуване слово. Розділові знаки за цим принципом визначаються конкретним текстом або ситуацією мовлення. Наприклад, висловлення *У кімнаті один задумався* без розділового знака означає: у кімнаті кілька осіб, одна особа задумалась. Такий вислів – просте, двоскладне, повне речення. Якщо ж у реченні поставити кому (*У кімнаті один, задумався*), то вона позначатиме межу двох частин складного речення і передаватиме зовсім іншу думку: у кімнаті лише одна особа, вона задумалась. Без розділового знака вислів *Для вас діти* на театральній афіші набуває загрозливого звучання.

Наприклад, вислів *Посвідчення пред'явлені при виході не дійсні* можна передати, залежно від темо-рема-тичного членування, такими семантичними варіантами:

1. Посвідчення, пред'явлені при виході, не дійсні.
2. Посвідчення пред'явлені – при виході не дійсні.
3. Посвідчення пред'явлені при виході: не дійсні!
4. Посвідчення: пред'явлені при виході – не дійсні.
5. Посвідчення, пред'явлені при виході, не дійсні?!

Розділові знаки виконують дві функції:

- відділяють одну частину тексту від іншої;
- виділяють певні відрізки в середині частини.

До *віддільних* (роздільних) пунктограм належать одиничні знаки (крапка, знак питання, знак оклику, кома, крапка з комою, тире, двокрапка, три крапки). *Видільну* функцію виконують парні розділові знаки: два тире, дві коми, дужки, лапки.

У різних за характером текстах пунктуація відмінна. У науковому тексті розділові знаки структурно обов'язкові. В офіційно-діловому пунктуація пов'язана з особливим членуванням на абзаци, пункти, підпункти. У художньому тексті розділові знаки є одним із суттєвих чинників передавання логічного та емоційного змісту.

Порядок пунктуаційного аналізу тексту

1. Записати аналізоване речення.
2. Позначити в реченні пунктограму (кінця речення – Х, у середині – малими літерами).
3. Схарактеризувати тип розділового знака:
  - одиничний чи парний;
  - повторюваний (для одиничних) чи неповторюваний;
  - роздільний чи видільний;
  - нормативний чи індивідуально-авторський;
  - безваріантний чи варіативний.
4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний, функціонально-стилістичний (інтонаційний).
5. Назвати пунктуаційне правило.

Зразок пунктуаційного аналізу тексту

1. Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди? (Леся Українка)
2. Пунктограми:
  - Х – знак питання в кінці питального речення;
  - а, б – коми на позначення звертань;
  - в – кома на позначення складнопідрядного речення.
3. Х – одиничний, неповторюваний, роздільний, нормативний, безваріантний;
  - а, б – одиничні, повторювані, роздільні, нормативні, безваріантні;
  - в – одиничний, неповторюваний, роздільний, безваріантний.
4. а, б, в – за структурним принципом; Х – за інтонаційним.
5. У кінці питального неокличного речення ставиться знак питання; між повторюваними компонентами, поєднаними безсполучниково, ставиться кома; на межі компонентів складнопідрядного речення ставиться кома.

Орієнтовні тестові завдання

Складносурядні речення

- 1. Складносурядні речення бувають:**
  - а) відкритої структури;
  - б) закритої структури;
  - в) відкритої і закритої структури.
- 2. Складносурядними реченнями синкретичного типу є ті, у яких:**
  - а) своєрідний порядок компонентів, сполучник тяжіє до другого компонента, що зближує ці речення із складнопідрядними;
  - б) друга частина приєднується сполуками *a same, тобто, себто*;
  - в) наявна одночасність дій, станів;
  - г) поєднуються всі названі вище ознаки.
- 3. За класифікацією І. Р. Вихованця складносурядне речення «Все спить, однак вже я не сплю» (М. Рильський) є:**
  - а) формально елементарним;
  - б) формально неелементарним;
  - в) семантично і формально-елементарним.
- 4. За І. Р. Вихованцем виділяють такі семантичні типи складносурядних речень:**
  - а) часові, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні, градаційні;
  - б) сполучникові і безсполучникові;
  - в) відкритої та закритої структури;
  - г) із недиференційованими та диференційованими сполучниками.
- 5. Речення «Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила» (Л. Українка) є:**
  - а) розділовим складносурядним;
  - б) градаційним складносурядним;
  - в) зіставно-протиставним складносурядним;
  - г) єднальним складносурядним.

- 6. Протиставними є сполучники:**
а) і (й);
б) ні, ані;
в) а, але, проте.
- 7. Мають обмежувальне значення сполучники:**
а) а, ж, же;
б) але, проте, та, однак;
в) зате.
- 8. Сполучник а є еквівалентом сполучників:**
а) але, проте;
б) зате, однак;
в) тільки, та.
- 9. Протиставні сполучники свідчать про структуру:**
а) відкрити;
б) закрити;
в) жодну з них.
- 10. Предикативні частини з присднувальними сполучниками виражають відношення:**
а) рівноправні;
б) нерівноправні;
в) не виражають ніяких.
- 11. Присднувальне значення передають сполучники:**
а) та й, ще й, також, причому, притому, при цьому;
б) не тільки ... а й, не стільки ... скільки, не те щоб ... але;
в) а, але, проте, та, зате, однак;
г) або, чи, а чи, чи ... чи, то ... то, чи то ... чи то.
- 12. Складносурядні речення з присднувальними сполучниками є:**
а) окремим видом речень;
б) різновидом речень із єднальними сполучниками;
в) виразником протиставлення в реченні.
- 13. Складносурядні речення з єднальними відношеннями передають:**
а) одночасність дії;
б) різночасність дії;
в) передчас дії;
г) усі значення.

- 14. Єднальний сполучник *та* виступає у значенні:**
а) сполучника *а*;
б) сполучника *і*;
в) сполучника *але*.
- 15. Єднальний сполучник *також* посідає місце:**
а) на початку другого речення;
б) у середині другого речення;
в) у кінці другого речення.
- 16. Кома перед єднальним сполучником не ставиться, якщо:**
а) є спільний другорядний член, що стосується обох сурядних компонентів;
б) другий компонент містить у собі висновок або наслідок дії;
в) інший варіант.
- 17. Зіставні сполучники належать до:**
а) асемантичних;
б) семантичних;
в) іншої групи.
- 18. Зіставні відношення виражаються за допомогою:**
а) сполучника *і*;
б) лексичних засобів (слів-антонімів або слів, семантично співвідносних з ними);
в) сполучника *а*;
г) сполучника *а* і лексичних засобів (прислівників і прийменниково-іменникових конструкцій).
- 19. Зіставні речення в основному бувають:**
а) двочленної будови;
б) багаточленної будови;
в) одночленної будови.
- 20. Зіставний сполучник *а* вказує на:**
а) невідповідність між діями, процесами або станами;
б) зв'язок неконтрастних явищ;
в) смислову вагу однієї із сурядних частин.
- 21. Сполучник *а* за значенням може наближатися до сполучників:**
а) *і*, *але*;

- б) й, та;
в) і, й.
- 22. У реченнях із розділовими відношеннями предикативні частини поєднуються сполучниками:**
а) або, чи, а чи, чи ... чи, то ... то, чи то ... чи то;
б) а, але, проте, зате, однак;
в) та й, ще й, також, притому, при цьому.
- 23. Складносурядні речення з розділовими сполучниками передають відношення:**
а) часові;
б) протиставлення або зіставлення;
в) несумісності, взаємовиключення, чергування;
г) градації.
- 24. Речення з розділовими відношеннями, як правило:**
а) двокомпонентні;
б) багатоконпонентні;
в) двокомпонентні та багатоконпонентні.
- 25. Значення взаємовиключення передають сполучники:**
а) чи то ... чи то, не то ... не то;
б) або, чи, а чи;
в) а, але, проте, однак.
- 26. Значення чергування передають сполучники:**
а) то ... то;
б) не лише ... а й, не стільки ... скільки, не те щоб ... але;
в) ще ... а вже, тільки ... а вже, вже ... а ще.

Тестові завдання

1. Знайти речення з єднальними сполучниками:

1. Нове століття вже на видноколі, і час новітню створює красу (Л. Костенко).
2. Заснули доли, і полонина в тиші спить (О. Олесь).
3. Тоді я звертався до них, і ми перекидаємось словами. (М. Хвильовий).
4. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки. (Л. Костенко).
5. Ще немає ні людства, ні преси, ні головліту, а цензура вже є (Л. Костенко).

2. Знайти речення з протиставними сполучниками:

1. Думки критиків щодо встановлених робіт не збігалися, зате наші враження були якнайкращими (Із газети).
2. Ще назва є, а річки вже немає (Л. Костенко).
3. Раптом у двір швидко ввійшов якийсь дядько, і вони з Семеном поспішно, таємниче почали про щось говорити. (В. Винниченко).
4. Може, квіти зійдуть і настане ще й для мене весела весна. (Л. Українка).

3. Знайти речення з присднувальними сполучниками:

1. Розпитали, порадилися, та й за старостами пішов Марко. (Т. Шевченко).
2. Книжок немає зовсім, – це вже лихо, а друге й більше – дощова весна (Є. Плужник).
3. Він дарував людям красу, й у цьому був сенс його життя. (Із газети).
4. Вона далеко була вже від місця пригоди, а все ж ся гидка історія гнітила її як сонна мара – і мутила, й піднімала в серці злість (М. Коцюбинський).
5. У дужих дні – немов слухняна глина, покірна волі й пальцям різьбяр; а я схилиюсь тихенько на коліна... (Є. Плужник).

4. Знайти речення із зіставними відношеннями:

1. Ні листя не шелестить, ні пташки не щебечуть. (М. Вовчок).
2. За горою сховалось сонце, а високо в небі пропливали рожеві хмаринки (А. Шиян).
3. Якщо сьогодні я приїду до неї, вона мене в Александрію візьме (Л. Українка).
4. Журавлі прилетіли – весну принесли (Народна творчість).

5. Із поданих речень вибрати зайве:

1. Бачу, що ти інше, небесне створіння, ніж усі ми. (О. Довженко).
2. І ти стоїш тепер передо мною стократ молодший, ніж колись стояв... (М. Рильський).
3. Се гірше, ніж непрошена провина, ніж муки совісті. (Л. Українка).

4. Смикнула телицю за нашійник, та й подалися вдвох за ворота (Є. Гуцало).

6. Із-поміж речень вибрати зайве.

1. Глухого бою глибина гримить, і свище, і клекоче (А. Малишко).
2. Квітчає парк падучим листом карнизи, ліхтарі, дроти, встилає килимом барвистим бульвари, вулиці, мости. (І. Вирган).
3. Солодкими radoщами й гіркими полянами хлюпнуло на нього звідти, від рідної школи! (О. Гончар).
4. Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибий. (В. Сосюра).
5. Тихо, без пострілів і не поспішаючи, по-хазяйському, вони пішли вулицями вгору до вокзалу (Ю. Смолич).

7. Знайти складносурядне речення з розділовим сполучником:

1. Голова йому побілішала, а шорстку неголену щоку переорали свіжі глибокі рови (І. Микитенко).
2. Вже з полудня хвиля почала спадати, й Алі взявся до роботи (М. Коцюбинський).
3. Часом качка в повітрі дзвенить, чи кажан проти місяця грає (М. Рильський).
4. У провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне (Григорій Тютюнник).
5. Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу. (М. Коцюбинський).

8. Знайти складносурядне багатокomпонентне речення.

1. Ліс стоїть мовчки, та проте смереки шепочуть щось. (О. Кобилянська).
2. Важким холодним сном спала земля, а високо над нею притаїлись зорі (М. Стельмах).
3. По садах вітри гасають, а над садами зоріє небо осіннє. (С. Васильченко).
4. Схід уже червонів малиново, але навколо ще стояла п'ятьма (Ю. Збанацький).
5. Я спробував повзти, але кулі віялом лягли переді мною, і я знову припав до снігу (І. Багмут).

Складнопідрядні речення

1. **Складнопідрядні речення – це структури, компоненти яких:**
  - а) синтаксично нерівноправні;
  - б) синтаксично рівноправні;
  - в) нерівноправно-рівноправні.
2. **Важливу роль у складнопідрядному реченні відіграють:**
  - а) сполучники сурядності;
  - б) інтонація;
  - в) сполучники і сполучники слова;
  - г) узагалі нічого;
  - д) детермінантний зв'язок.
3. **Підрядні сполучники зазначені в рядку:**
  - а) і, а, у, та;
  - б) як, ніби, наче;
  - в) якщо, тільки і тільки;
  - г) де, куди, коли, звідки;
  - д) про, у, нехай.
4. **Залежно від кількості позицій підрядні сполучники бувають:**
  - а) тримісні;
  - б) шести - і семимісні;
  - в) одномісні і двомісні;
  - г) двомісні і тримісні;
  - д) п'ятимісні.
5. **Для складнопідрядних речень характерні такі принципи класифікації:**
  - а) семантичний;
  - б) логіко-граматичний;
  - в) формально-граматичний;
  - г) асемантичний;
  - д) структурно-семантичний.
6. **Компоненти складнопідрядного речення називаються:**
  - а) головний;
  - б) підрядний;

- в) головний і підрядний.
7. Для підрядного зв'язку найсуттєвішою ознакою є:
- а) передбачуваність;
  - б) непередбачуваність;
  - в) передбачуваність – непередбачуваність.
8. Залежно від характеру пояснення підрядною частиною головної виділяють речення:
- а) одночленні;
  - б) двочленні;
  - в) одночленно-дwochленні.
9. Підрядні означальні поєднуються з головним реченням за допомогою таких сполучних слів:
- а) *що, який, де, куди, звідки*;
  - б) *а, але, однак, проте*;
  - в) *та, бо, чи, ні*;
  - г) *як* або *будь-як*.
10. Складнопідрядні речення з підрядними місця відповідають на питання:
- а) коли? до якого часу?
  - б) де? куди? звідки?
  - в) як? яким способом?
  - г) чому? через що?
11. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими відповідають на питання:
- а) незважаючи на що?
  - б) чому?
  - в) яким способом?
12. Підрядні частини складнопідрядних речень часу можуть стояти:
- а) перед головною частиною;
  - б) після головної частини;
  - в) усередині головної частини.
13. Підрядні речення часу поєднуються з головною частиною сполучниками:
- а) якщо, коли, як;
  - б) щоб, щоби, аби, для того щоб;
  - в) як, як тільки, ледве.

- 14. За співвідношенням дії головної і підрядної частини підрядні речення часу поділяються на групи:**
- а) складнопідрядні речення з відношенням одночасності;
  - б) складнопідрядні речення з ірреальною, із можливою або допустовою умовою;
  - в) складнопідрядні речення з реальною умовою;
  - г) складнопідрядні речення з відношенням різночасності.

Тестові завдання

1. Знайти складнопідрядне речення.

1. Пригадую час, коли повернувся з війни батько.
2. Вгорі латкою палає жовтогаряче небо вечора.
3. Алгоритми замінять музику слова.
4. Тато згуртував нас.

2. Знайти складнопідрядне речення.

1. Сміється сонце з небозводу, кудись хмарки на конях мчать. (П. Тичина).
2. Там, за кам'яними стінами заводу, стоїть терпка вереснева тиша, струменіє вгорі ніжна небесна блакить (І. Цюпа).
3. Огонь погас, а місяць сходить (Т. Шевченко).
4. Не може при добрі той жити, хто хоче злу й добру служити. (І. Франко).
5. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко).

3. Знайти складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним.

1. Ось Моринці, де Тарас Григорович народився. (Ю. Яновський).
2. Сніг під шинами шипів, мов вода на гарячій сковороді. (В. Козаченко).
3. Раз Нимидорі приснилось, що вона жне з Миколою пшеницю на своєму полі (І. Нечуй-Левицький).
4. Це такі дні, що наше життя до сонця повертається. (М. Стельмах).
5. Садок у Гордого був такий, що йому заздрили всі сусіди. (М. Рильський).

4. Знайти складнопірядне речення з підрядним з'ясувальним.

1. А Явдоха, ковалева матінка, все мовби чула ту пісеньку, що давно вже згасла десь понад степом (О. Ільченко).
2. Я вважаю, що матеріалом кінематографії повинен бути день сьогоднішній і день завтрашній (О. Довженко).
3. Я люблю, коли ми лежимо на печі (М. Вінграновський).
4. І не збагну ніколи, як вмістилось моє життя в маленькім слові хліб (Д. Павличко).
5. Уся громада прагне, щоб села були гарні, впорядковані. (С. Колесник).

5. Знайти зайве речення.

1. З – під землі, розмитої дощем, підіймався ледь відчутний, гіркуватий дух мокрої сажі й старої обпаленої цегли. (Г. Тютюнник).
2. Тому такий в твоїй печалі зміст, який лиш людство зрозуміти може (М. Рильський).
3. Мав трохи суворі брови, з – під яких зорили карі, аж гарячі очі (Б. Олійник).
4. Ось він торкається ногою невеличких одинарних дверей, крізь щілини яких висотується тепло (М. Стельмах).

6. Знайти зайве речення.

1. І тільки ти в кімнату підеш з ганку, погасне тихо й журно свято скрізь... (О. Олесь).
2. Катранник лежав, аж поки нагодилися хлопці з села, що їхали возами... (В. Барка)
3. Коли не їдь, то все підпирай воза спиною (Нечуй-Левицький).
4. Дома Федір Несторович довго нишпорив у коморі, доки знайшов старенькі, ще госпітальські милиці. (Г. Тютюнник).

7. Знайти складнопірядне речення з підрядним часу.

1. Для того, щоб любити власний народ, не треба ненавидіти інший народ.
2. Після того, як не стало батька, доля розлучила нас з Григорієм на п'ятнадцять років.
3. Нехай відомий я поет, але собі я не відомий.

8. Знайти складнопідрядне речення з підрядним місця.

1. І куди було в садку не глянеш, десь поміж яблунь, груш, кущів порічки й агрусу неодмінно біліла його сива голова. (О. Довженко).
2. Обережно підступив (Катранник) до станції, де вже потяга не було, як і озброєної варті також (В. Барка).
3. Я йду туди, де мене чекає вільний степ, тихі задумливі озера, пісні на чумацьких дорогах, і сміх безтурботних селянок (М. Хвильовий).

9. Знайти складнопідрядне речення з підрядним причини.

1. Мали спати по черзі, бо хтось один повинен був підтримувати вогонь (В. Бжицький).
2. Христя така маленька дівчинка, хоч їй і двадцять шість літ. (М. Хвильовий).
3. Щось моя невістка не одчиняє при мені своєї скрині, мабуть тим, що порожня (Нечуй-Левицький).
4. Хлопці боялись поворухнутись, щоб не злякати. (О. Гончар).
5. Я таки прийду, бо дуже хвилюююсь (М. Стельмах).

10. Знайти складнопідрядне речення з підрядним допустовим.

1. Дівчата не думали про те, що їхньої пісні прислухаються не тільки на паровозі (М. Рильський).
2. Додому Дмитро прийшов надвечір, коли бджоли живими клубками притишено бриніли біля вічок розпарених вуликів (М. Стельмах).
3. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. (М. Коцюбинський).
4. Коли вдосвіта виїхати, то на обід саме поспієш (Панас Мирний).
5. Близько зараз отут дихала холодною вогкістю річка, хоч її не було видно у пільмі (М. Коцюбинський).

Складні багатокomпонентні речення

1. **Указати кількість компонентів у конструкції з різними видами зв'язку: «Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снилися всі неправди, щоб розкрилися високі могили перед вашими очима, щоб ви розпитали мучеників, кого, коли, за що розпинали! (Т. Шевченко).**

А. Чотири.

Б. П'ять.

В. Шість.

Г. Сім.

2. **Указати, котре з речень за видом підрядного зв'язку між компонентами відмінне від інших.**

А. Несло то гілку рододендрона, то цупкий вінок з якихось дивовижних трав та альпійських квітів, досі не бачених нею, таких, що квітнуть лише там, високо в горах, у понадхмар'ї, де не буває туманів, де сонце світить вічно (О. Гончар).

Б. Коли переконалася Хуррем, що люди і Бог відцуралися від неї, що світ покинув її напризволяще і вона віддана лише власним силам, несподівано для неї самої відкрилася така невпинна текучість духу, такі незнані можливості розуму, що навіть злякалася (П. Загребельний).

В. Якась хвиля, радісна і пекуча, бурхливо підхопила їх, відірвала від усього світу й знову перенесла на той Катеринівський вокзал, де їх розлучили, звідки потім не раз виглядала свого Петра й після того, як їй сказали, що його вбито. (Я. Баш).

Г. Весна охоче роз'ятрить вашу печаль, щоб молодими легіонами мчати, не обертаючись, уперед повз вас, туди, де ще залишилися подекуди сніги й тане остання крига (Б. Антоненко-Давидович).

Г. Уявіть же тепер, у якому настрої я повертався додому, коли ми знову проїздили сиротливі озера з поріділими комишами і коли раптом невеликий лісовий ландшафт закутало в мжичку дрібного осіннього дощику (М. Хвильовий).

3. **Назвати вид однорідних супірядних компонентів у реченні: «Місто навкруги відкривалося широкє, не**

захарашене будинками, бо розкидані вони зрідка, але це місто було позбавлене саме того, чого зараз не вистачало йому, до чого він ішов ці довгі роки і від чого він не міг відцуратися тепер» (М. Коцюбинський).

А. З'ясувальні.

Б. Означальні.

В. Присубстантивно-означальні.

Г. Займенниково-означальні.

4. **Визначити, якій зі схем відповідає речення: «Світало, зразу ж між хатами загойдалося сяйво, і в тім сяйві надія, радість почуттів здавалися ще яснішими, вони були немов тендітні метелики, що прибрали форму цвіту» (Г. Тютюнник).**

А. [...], [...], і [...], [...ім.], (що...).

Б. [...], [...], і [...], [...], (що...).

В. [...], і [...], [...ім.], (що...).

5. **Вибрати з-поміж наведених конструкцію з неоднорідними частинами.**

А. Кінь утомлений, копита Розкуті, розбиті, Сіделечко мережане Зопсуге, некрите (Т. Шевченко).

Б. Виростають нехрещені Козацькії діти, Кохаються невінчані, Без попа ховають, Запродана жидам віра, В церкву не пускають! (Т. Шевченко).

В. Сонце гріє, вітер віє З поля на долину, Над водою гне з вербою Червону калину, На калині одиноке Гніздечко гойдає. (Т. Шевченко).

Г. Кричать сови, спить діброва, Зіроньки сіяють, Понад шляхом, щирцею, Ховрашки гуляють (Т. Шевченко).

Ґ. Заспіваю – розвернулась Висока могила, Аж до моря запорожці Степ широкий вкрили (Т. Шевченко).

6. **Вибрати з-поміж наведених конструкцію з однорідними частинами.**

А. Задзвонили в усі дзвони, Гармата гримала, У дві лави задніпрянці З москалями стали Аж на мило – меж лавами Понесли клейноди... (Т. Шевченко).

Б. Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають (Т. Шевченко).

В. Пановали, добували І славу, і волю; Минулося – осталися Могили на полі (Т. Шевченко).

Г. Походжає вздовж байдака, Гасне люлька в роті; Поглядає сюди-туди – Де-то будь роботи? (Т. Шевченко).

І. Тихесенько вітер віє, Степи, лани мріють, Меж ярами над ставами Верби зеленіють (Т. Шевченко).

7. Визначити, якій зі схем відповідає речення: «До цього страшного вечора він мав дуже багато любові: і до вірних дівочих очей, що чаїли в собі знаду і чари, і до далекого орача, що під обрієм ішов за плугом, і до тієї жниці, що тримала на руках снопи і літо, і до тих лелек, які вдосвіта будили його або він будив їх» (За М. Стельмахом).

А. [..., (що...), і, (що...), і, (що...), і...], (які...).

Б. [...]: і [...], (що...), і [...], (що...), і [...], (що...), і [...], (які...).

В. [..., (що...), ..., (що...), ..., (що...), ...], (які...) або (...).

Г. [...ім., (що...),...ім., (що...),...ім., (що...),...ім.], (які...) або (...).

І. [...ім., (що...),...ім., (що...),...ім., (що...),...ім.], (які...) або [...].

8. Визначити, у котрій із конструкцій відсутня неоднорідна супірядність.

А. У нетрях мук віршам шукаю ладу, котрий наповнить їх, як медом соти, щоб для думок – широти і висоти, щоб рівний ряд рядка давав розраду... (М. Емінеску).

Б. Не живе ледачий – де кипить робота, не кується слово – там, де твань болота, не ростуть з граніту – пагінці багаті, не живеться зраді – там, де серце в хаті (А. Малишко).

В. Серед терпкого розписного листя, серед відбитків тисяч підшов я не шукаю те, що загубив хтось, а те, чого ніхто ще не знайшов (В. Кузьменко).

Г. Мені на сірому причалі, де стільки злизано слідів, такого море намовчало в своїй одвертості сліпій, що тільки наслухай покійно, лише встигай зважати на те, як поміж хвилями то вирне, то заховається підтекст (Б. Олійник).

9. Назвати, які види підрядності наявні в реченні: «Коли б спитав мене хто-небудь, яку музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати kleпання коси» (О. Довженко).
- А. Послідовна підрядність.
Б. Однорідна супідрядність.
В. Неоднорідна супідрядність.
Г. Однорідна, неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність.
Ґ. Послідовна підрядність, однорідна супідрядність, одноступенева підрядність.

Тестові завдання

1. Знайти складне багатокomпонентне речення.

1. Пахучий сік стікав на кореневище, і земля жадібно вбирала лісову кров першою зеленню (М. Стельмах).
2. І чим вище вони піднімалися, тим все краща картина вистилалася перед Христиними очима (Панас Мирний).
3. Ми ломимо скалу, рівняєм правді путь, і щастя всіх прийде по наших аж кістках (І. Франко).
4. То проснеться над болотами чайка, то промайне бистрий бекас і грудкою впаде в ситу зелень (А. Шиян).
5. Іван гадав, що вже не склепить повік, але, на подив, його морив сон (Ю. Мушкетик).

2. Знайти складне речення із сурядним і підрядним зв'язком.

1. Я навік той день запам'ятав: з буйних яблунь білий цвіт злітав, тихо, тихо падав білий цвіт, наче мрія неповторних літ (Григорій Тютюнник).
2. У двориках над стовбурами кукурудзи, яку вигнало мало не в два людські зрости, підносилися дерев'яні мальовані голуб'ятні, і хлопці різного віку, озброївшись жердинами, свистіли й улюлюкали, позадиравши голови в небо. (І. Сенченко).
3. Так вийшло, що в неї не було з собою дрібних грошей, а в мене взагалі тільки карбованець у кишені (В. Кисельов).

4. Я входжу в ліс – трава встає навшпиньки, кошлатий морок лапу подає (Л. Костенко).
5. І коли приходить оце відчуття повторюваності буття, то стає на душі спокійно і водночас байдуже, наче ти зрозумів щось більше, ніж здатен висловити (Є. Гуцало).

3. Знайти безполучникове речення з однорідними частинами.

1. Брязне клинок об залізо кайданів – піде луна по твердинях тиранів (Леся Українка).
2. Над низиною навис туман – пектиме знов цілий день. (К. Гордієнко).
3. Твердий сніг рипить під ногами в Семена, легко дихати на цьому холодному роздоллі (І. Франко).
4. А пообідали – стало вже й темно (П. Дорошко).
5. Незабаром подали вагони, але пасажирів ще не випускали з вокзалу (Л. Смілянський).

4. Знайти безполучникове речення з неоднорідними частинами.

1. В мужика землянка вогка, в пана хата на помості (Леся Українка).
2. Настало літо, настали жнива (І. Нечуй-Левицький).
3. Тут рвали восени ми глід червоноокий, тут рвав я квіти чар кохання навесні... (В. Сосюра).
4. Хома сидить на горбку, Андрій біля нього. (М. Коцюбинський).
5. Розплющивши очі, він побачив: ціла купа людей увалила в двір (Панас Мирний).

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА : навч.-метод. посіб. із синтаксису складного речення для студентів спец.: 014 «Середня освіта» (Укр. мова і літ.), 035 «Філологія» (Укр. мова і літ.) ф-ту укр. філології РДГУ; 013 «Початкова освіта» відділення початкової освіти Дубенського коледжу РДГУ / укладачі: О. О. Кузьмич, О. В. Сардига. – Рівне, Дубно : РДГУ, 2018. – 75 с.

Укладачі:

Кузьмич О. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука РДГУ;

Сардига О. В., викладач вищої категорії
Дубенського коледжу РДГУ.

Дизайн обкладинки – Чернова О. І.

Друкується в авторській редакції.

Підписано до друку 22.02.2018 р.
Папір офсет. Формат 60/84/1/16
Ум. друк. арк. 2,5
Наклад 100 прим. Зам. № 531/2